

Bepillantás az illóolajok történetébe

Némethné Rokaly Erzsébet

A VII. Magyar Gyógyszerkönyvben tizenhat féle illóolaj és huszonnégy féle illóolajtartalmú drog hivatalos. Ez – arányát tekintve – nem jelentős, szakmatörténeti szempontból mégis rendkívüli, mivel ezekben a mai gyógyszerkönyvi cikkelyekben az emberiség egyik legrégebbi öröksége testesül meg. Dolgozatomban arra keresem röviden a választ, hogy vajon milyen előzményekkel, milyen ismereteknek köszönhetően kerültek be az illóolajok az általános gyógyszerkincsbe, mióta és hogyan állítottak elő illóolajokat és mire használták azokat.

Az illat minden ősi kultúrában szimbolikus jelentést hordozott [1]: jelképe volt a testi-lelki tisztaságnak, a halál, a betegségek, a rossz legyőzésének, az imának.

Mibenlétét megfejteni nem tudták, de valami szent dolognak gondolták. Hitük szerint az áldozati illatfelhők közvetítésével kapcsolatba kerülhettek a magasabb rendű szellemi világgal.

Plutarkhosz [2] írta, hogy az egyiptomiak naponta háromszor mutattak be a Napnak *illatáldozatot*: napfelkeltekor gyantát, délben mirhát, napnyugtakor pedig a tizenhat illatos alkotórészből álló „küphit” füstölték (méz, bor, mazsola, küperosz, gyanta, mirha, aszpalathosz, szeszeli, masztix, aszfalt, káka, lósóka, kétféle borókafehérje, kardamosz és kalamosz).

Mózes II. könyvében (Kivonulás) olvashatjuk [3]: „és mondá az Úr Mózesnek! Csinálj oltárt a füstölőszer füstölésére ... Áron pedig füstölgessen rajta ... jó illatú füstölőszert ... Szüntelen való illattétel (kiemelés a szerzőtől) legyen az Úr előtt nemzetségről nemzetségre”.

Az illatáldozat, a szent füstölés szerepe a kereszténységben is megmaradt a szertartások része. Nagyszombatban pedig ma is felhangzik a fohász, hogy a *megszentelt tömjént* az Isten fogadja híveitől *kellemes illatként* [4].

Az illatok a halottkultuszban is fontos szerepet töltek be évezredek át függetlenül attól, hogy egyiptomi, kínai, azték, japán, vagy akár a szkíta népek kultuszát tekintjük-e. Általánosan úgy gondolták, hogy a halottak lelkét az illatok kísérik a túlvilágra, illetve hogy az isteneket illatos füstölésekkel lehet rávenni a halott lelkének befogadására.

Illatos füstölések mellett illatos kenőcsöket is készítettek, eredetileg szintén vallási céllal: az isteni eredetűnek vallott uralkodók testét balzsamozták velük, illetve sírjukba – örök lelküknek kísérőjeként – tették, vagy isteneknek mutatták be áldozatul.

Mózes II. könyvében részletesen megismerhetjük az ún. „szent kenetnek olaja”-hoz való illatanyagokat („csepegő gyanta, onyx, galbán, tiszta tömjén egyenlő arányban”), s egyben ott áll a szigorú tiltás, hogy „azzal ember testét megkenjék”, az csak az oltár megszentelésére és a papok fölkenésére volt használható.

Az illatos kenőcsök, illatos füstölések szokása, általában az illatanyagok használata természetesen nem maradt meg a vallási kultusz területén, az embereknek már az ókorban is voltak luxusigényeik. Az egyiptomi előkelők pl. alkalmanként illatos kenőcsökkel impregnált fejdísz viseltek [1]. Közismert, hogy a görögök és a rómaiak a fényűző lakomákon kenőcsökkel illatosították magukat, s a Talmud-

ból tudjuk, hogy ez a hébereknél is szokás volt, valamint illatos kenőcs járt megüszítettetésként az ókori sportversenyek győzteseinek is. Egy keresztény szent, *Agostínus* [1] az összes érzéki örömeiket bűnösnek nyilvánította, kivéve a kellemes illatok élvezetét. (Érdekes egyébként a keresztény szentekkel kapcsolatos leírásokban rendre olvasni, hogy azok sírjainál csodálatos, balzsamos illatokat lehetett érezni, melytől betegek gyógyultak meg! Ilyen leírások a magyar szent királyokkal kapcsolatban is fennmaradtak [6].)

De visszatérve az illatanyagok hétköznapi használatához: a füstölések is mindenféle gyakorlati célokra – ruha-füstölés, a fehérnemű átillatosítása, szoba-füstölés – igen elterjedtek, főleg járványos időkben: de még a múlt században is sokféle füstölőgyertya és egyéb füstölőszer készült a patikákban [7].

Itt tulajdonképpen a *vallási illatáldozatok profanizálásának* vagyunk tanúi: az idők múlásával a vallási eredet feledésbe merült. Pedig valószínűleg épp a vallási szimbólumok gyakorlatba átültetése alapozta meg az illóolajok gyógyszerként való alkalmazását. „Szent” és „tisztá” – ez a két kulcsszó lehet a meghatározó, amely az illatanyagokkal kapcsolatban már a Bibliában is olvasható. Ami maga szent és tiszta, annak használata is tisztító, szabadító lehet a betegségek alól.

Az illatanyagok széleskörű használatuk és elterjedtségük miatt már az ókorban is a legfontosabb kereskedelmi cikket jelentették. Mivel a fűszerkereskedelmi utak már ekkor összeköttetést jelentettek a Brit szigektől a Földközi-tengeren át Örményországgal, Perzsiával, Arábiával és Indiával [11], az akkori ismert világ nagy részén használták ugyanazokat az illatanyagokat. Régi perzsa iratok bizonyítják [1], hogy a desztilláció és az ehhez szükséges berendezések már az ókorban is ismertek voltak. Az apokrif Ayur-Vedak desztillált olajként említi a rózsaoilajat, a kalmusolajat és a shoenantus-olajat.

Az első, ókori írásokból ismert, de képszerűen csak a középkorban ábrázolt adat a desztilláció egyszerű módjáról a cédrusolajjal kapcsolatos [11]. Az olajat a gyanta nyitott üstben való vizes főzésével állították elő oly módon, hogy az üstre keresztben farudakra ruhaanyagot feszítettek; ebben a felszálló gőzök kondenzálódtak. A ruhaanyagot időről időre cserélték, az illóolajjal telítetett kézzel kicsavarták, az így nyert vizes oldat felszínére gyűlt olajat pedig leszedték.

Az egyiptomiaknál alkalmazott desztilláló edényeket az arabok fejlesztették tovább.

Dioszkoridesz is leírja a „Liber de Materia Medica”-jában az akkor ismert desztilláló tűzhelyeket és eszközöket, köztük a „cucurbita”-nak nevezett lombik-üst az „alembicus”-nak nevezett sisakkal. Ennek az egyszerű készüléknek a tovább fejlesztett változata az arab *Geber* (VIII.sz.) és *Abulcasis* (XI.sz.) írásaiban található meg. Ez utóbbi szerző a legfinomabb minőségű desztillátum kinyerése érdekében frakcionált desztillációt alkalmazott egymás fölött elhelyezett több desztillációs sisak segítségével. Mindez történt a XI. sz. végéfelé! Egyébként az arabok már a VIII. században különbséget tettek a vízfürdőn, illetve hamufürdőn végzett desztillálás között. *Geber* mindkét eljárást pontosan leírja.

Később egy bolognai orvos-alkimista (*Costaeus von Lodi*) a lombik csőrének jobb hűtése érdekében levegő helyett hideg vizet alkalmazott oly módon, hogy a csövet egy hideg vízzel telt hordón vezette keresztül.

A desztillálókészülékek tehát már meglehetősen korán tudták produkálni ami tőlük általában elvárható, ezután már csak technikai finomítások következtek a jobb hatásfok elérése érdekében. A desztilláció fejlődése nagymértékben az alkimiának köszönhető, amikor századokon keresztül e módszerrel próbálták megtalálni a bölcsék kövét, illetve az élet vizét.

Nem minden illóolajat desztillálással nyertek ki a növényből, egyeseket sajtolással. *A desztillálással készületek azonban sokkal nagyobb becsben tartották, mert hitük szerint az az anyag lényegének legfinomabb hordozója, az anyag lelke.* (A németek ma is a bor lelkének nevezik a borpárlatot, azaz a konyakot.)

Illóolajokat és illatanyagokat régen szinte minden elképzelhető betegségben rendeltek. Például szívfájdalmakra, epilepsiában, kólikában, nehéz szülésben, náthára, fül-fájásra, szemgyulladásra, gutatűtésre, stb. Az alkalmazott gyógyszerformák is sokfélék: kenőcsök, füstölőszer, illatos vizek, rotulák, pilulák, stb.

Egy rendkívül érdekes „gyógyszerforma” a latinul *pomum ambrae*-nak nevezett illatos golyócska, ami vagy rendkívül gazdagon megmunkált, értékes anyagból (arany, ezüst, drágakövek) készült és nyakban viselhető tartóban hordták, vagy kemény gyantából készítették, és akkor tartóra nem is volt szükség. Célja a pestis távoltartása volt annak viselőjétől, amit a *pomum ambrae* gyakori szolgálatásával vélték elérni.

Igen gyakoriak voltak a már többször említett füstölések és gőzölések. *Pápai Páriz Ferencnél* például többféle betegség kezelésénél is olvasható a füstöléssel kezelés, sőt, hogy ajánlatos olyan süvegben aludni, amit előtte alaposan megfüstöltek, így a hatás az éjszakai álomban is tart [9].

Érdekes, hogy az egykor szigorúan vallási célokra használható tömjén és mirha milyen gyakorivá vált a XVIII. századra [9], a leghétköznapibb ember különféle betegségeinek – mint a nátha, szemfájás, foghúsbetegségek, fogfájás, fül-fájás, orrvérzés, stb. – sőt, akár állatoknak is [10] a kezelésében (pl. sebre való ír). A desztillált tömjénolaj már

Valerius Cordus idejében ismert volt (1546), a mirhaolaj pedig először az 1587-es frankfurti Gyógyszer- és Fűszer-taxában szerepelt.

A VII. Magyar Gyógyszerkönyv illóolajai ezeknél általában régebbiek, csak három, viszonylag fiatal van köztük: a rozmaringolaj, a kamillaolaj és az eukaliptuszolaj.

A görögök, rómaiak, arabok által nagy becsben tartott rozmaring desztillációjáról az első adat *Arnoldus Villanovus* írásaiból ismert a XIII. századból. Ez a gyógyszerkönyvi olajunk tehát kb. 700 éves. A rozmaring borszeszes desztillációs termékét pedig „Magyar Víz” néven századokon át népies parfümként használták.

A kamillaolaj kb. másfél évszázaddal fiatalabb, desztillációját először *Brunschwig* írta le 1500-ban, de már ismert lehetett a XV. század közepétől. *Saladin* is említette 1488-ban megjelent gyógyanyag-listáján. Magyar vonatkozásban, hogy nagybani vízgőzdesztillációját egy kassai gyógyszerész, *Steer Ferenc* végezte el 1882-ben [11].

Az *Aetheroleum eucalypti* csak 1788-ban állította elő egy *Considen* nevű csodadoktor, majd 1790-ben *John White* is említette [11].

1854-ben alapították az első illóolajgyárat Ausztráliában, amely azután már nagyobb igényeket is ki tudott elégíteni.

A többi, ma hivatalos illóolajunk azonban már az ókorban ismert volt!

Az illóolajok tehát olyan gyógyszereink, amit ősi kultúrák hagytak ránk örökségül, s ha kultikus használatuk nagyrészt feledésbe merült is, gyógyászati jelentőségük évezredek alatt sem kopott meg.

IRODALOM

1. *Smollich, R.*: *Der Bismapfel in Kunst und Wissenschaft*. Deutscher Apotheker Verlag, Stuttgart, 1983. - 2. *Plutarkhosz*: *Iszisz és Ozirisz*. Európa Kiadó, Budapest, 1986. - 3. *Szent Biblia. Fordította Károli Gáspár. Ó-Testamentum*. Mózes II. könyve. 30, 7-9, 23-38. - 4. *Magyar-latin Mísszle az év minden napjára a római műekönyv szerint*. Ford.: Szunyogh Xavér Ferenc O.S.B. II. kiadás. Szent István Társulat, Budapest, 1944. Nagyszombati Szeretartás, 493.o. - 5. *Plinius*: A természet története. A növényekről. Natura Kiadó, Budapest, 1987. - 6. *Dümmerth Dezső*: A titokzatos jelbeszéd. Panoráma Könyvkiadó, Budapest, 1989. - 7. *Kéziratok manuálisok*. Tulajd.: Koritsánszky Mihály 1818-tól, Böszörményi - Cornides - Fejes 1860-tól. - 8. *Deines-Grapow-Westendorf*: *Grundriss der Medizin der alten Ägypten*. Bd. I-VIII. Akademie Verlag, Berlin, 1954-62, IV. Band, 1. - 9. *Pápai-Páriz Ferenc*: *Pax Corporis*. Kolozsvár, 1690, 1764. - 10. *Lovakat orvosló könyv*, amely nyomtatott *Tseh Márton* által Pesthen, 1797. - 11. *Gildemeister, E., Hoffmann, F.*: *Die aetherische Öle*. Verlag der Schimmel und Co. Aktiengesellschaft Miltitz bei Leipzig, 1928. - 12. *László Gyula*: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest, 1944. Műszaki Közművelődési Kiadó, Budapest, 1988. - 13. *Ipolyi Arnold*: *Magyar Mythologia*. Pest, 1854. Európa Kiadó, Budapest, 1987.

Rokaly - E. Németh: *Volatile oils in the history of pharmacy*.

In the VII. Hungarian Pharmacopoea sixteen kinds of volatile oils and twenty four plants of volatile oil content are official. Thus they seem to be of minor importance, but from the point of view of professional history they are of great significance, because in those articles of Pharmacopoea one of the oldest heritages of mankind are represented.

Author gives a survey on the volatile oils, how they became part of the general drug-treasure, since when and how they have been produced and for what used.

(Veszprém M. Gyógyszertári Központ, Balatonfőkajár, gyógyszerintézet, Kossuth Lajos u. 28. - 8164)

Érkezett: 1991. II. 8.

Gyógynövény és népgyógyászat

Gyógyszerészet 35. 373–380. 1991.

Hagyományos gyógynövényismeret Gyergyóban

Rab János

A szerző adattárát állított össze a gyergyói (Hargita megye, Románia) településeken felmért gyógynövényismeret köréből. Az adatok több mint 210 növényfajhoz kötődnek: ezek nagyrésze – mintegy 70 %-a – a tájegységben vadon terem. Feltűnően sok fajt használnak sebek kezelésére (41-et), hasmenés ellen (33-at), köhögéscsillapításra (31-et), gyomorbántalmak enyhítésére (29-et) és bőrbetegségekre (26-ot). Az adattárát a 407 felhasználás és a 282 helyi népi növénynev mutatói egészítették ki.

A gyergyói népi növényismeret köréből mindeddig csak szórványos adatközlések ismeretesek [1, 2, 3]. Gyűjtőmunkánkat 1977-1989 között végeztük, a Szabó A. és Péntek által kidolgozott módszertani elveket követve [2, 4, 5]. Jelen adattárunkba a Gyergyói-medence településein hagyományosan gyógynövényként ismert, felhasznált fajokat vettük be, a tudományos növénynevek betűrendjét követve. A növény tudományos nevét a helyi népi név követi, majd a növényhez fűződő (tapasztalati) tudás és/vagy hiedelem bemutatása, esetenként megőrizve az adatközlők szóhasználatát. A 214 szócikkből 148 (69,16 %) a tájegységben vadon termő fajokra, 55 (25,70 %) a helyben (is) termesztett fajokra, míg 11 (5,14 %) a máshol élő (termesztett), de itt is hasznosított fajokra vonatkozik.

1. Adattár

1. *Abies alba* Mill., *fehérfenyő*. Daganatot és sebet kenek be a *szurkos kereg* (gyantás kéreg) sűrű főzetével, amelyet három napi *érelés* után, zsírral (faggyúval) és liszttel vegyítve használnak. Az *újulás* (azévi friss hajtás) főzetét a *rehomások* fürdővizébe töltik, de *fojlás* (aszma) ellen meg is isszák.
2. *Achillea millefolium* L. agg., *ezerlevelűfű*, *egérfarkúfű*, *pujkafű*. A szárított herbából vagy virágzatból teát főznek (*tejául* használgák), ezt gyomorfájás, hasmenés, *sárgaság* és *hülés* ellen tartják jónak. Sűrű főzetével kenetik a kiütéses bőrt. A száraz levelet összemorzsolják és porát sebre hintik. A friss levelet tavasszal a fiatal baromfiaknak adják, betegségmegelőzésre, erősítésre.
3. *Achillea filipendulina* Lam., *Jézustenyér*. Szárított levelet porrá dörzsölik és sebre hintik.
4. *Aconitum moldavicum* Hacq., *papucsvirág*. A gyökérből készült főzettel bekenik a háziállat bőrét, hogy elpusztítsák az élősködőket.
5. *Aegopodium podagraria* L., *vadpeterzsej*. Levelét szárítják. A belőle készült teát vízhozásra issza az, akinek *felakadt a vize*. Az összemorzsolts levelet tejföllel keverik és a gyulladt tehéntőgyre kenik.
6. *Aesculus hippocastanum* L., *gesztenye*. A virágzatot az érlemzesedéses beteg fürdővizébe teszik, vagy szeszen kiáztatják és az így nyert italt *hüléstől* adják. A megvagdalt vagy reszelt, esetleg meg is pörkölt mag a *gyomor-menés* ellenszere, embernél és háziállatnál egyaránt. A

megvagdalt mag főzetét külsőleg *rehomás* testrészb borogtatására és vérzéscsillapításra használják.

7. *Agrimonia eupatoria* L., *apróbojtorján*. A virágzókor szedett herba teáját a gyomor-, máj- és epebeteggek isszák. Azt tartják, hogy elhajtja az epe- és a vesekövet is.

8. *Ajuga genevensis* L., *purdivirág*. A herbából készített főzettel sebet, kelést borogatnak.

9. *Alchemilla vulgaris* L.s.l., *harmatlapi*, *harmattartólapi*. A frissen letépett levél sebtapasz, a szárított levélből főzött tea pedig vérnyomáscsökkentő.

10. *Alisma plantago-aquatica* L., *kalánlapi*. A herba főzetével a fájós fejet borogatják.

11. *Allium cepa* L., *hagyma*. A húsos hagymalevél nyersen sebtapasz. Kelésre, gennyes sebre inkább sültve teszik. Sültve elfogyasztva szélhajtónak tartják (*a szelet pucolja*).

12. *Allium sativum* L., *fokhagyma*. A nyersen elfogyasztott gerezdek gyomor- és bélfertőtlenítő, fégűző (*gelesztahajtó*), érlemzesedés elleni és általános erősítő hatást tulajdonítanak. A fokhagymás lé embernek, háziállatnak egyaránt javítja az étvágyát. A *pirított szárát* kisgyermek hasára teszik, fájás csillapítására és szélhajtásra.

13. *Alnus glutinosa* (L.) Gärtn. és *A. incana* (L.) Misch., *egerfa*, *cserfa*. Friss levelét a lábujjak közé rakják, ha a bőr *lefő* (fülled).

14. *Aloë arborescens* Mill., *gyógykaktusz*. Mézzel és borral kevert örleményéből a gyomorfekélyesek fogyasztanak naponta néhány kiskanállal. Rákos daganat ellen is jónak tartják.

15. *Anagallis arvensis* L., *szikrafű*, *piros menyecske-szem*. A szárított virágot megszitálják, sóval összekeverik és háziállat (főleg szarvasmarha) szemébe fújják hályog ellen.

16. *Anemone nemorosa* L., *fehér berek*, *gójaláb*. A szárított virág főzete külsőleg nők fehérfolyása ellen használatos.

17. *Anethum graveolens* L., *kapor*. A szárított virágzatból főtt teát gyomorfájás ellen isszák.

18. *Anthemis tinctoria* L., *sárga papvirág*. A szárított virágzatból készült teát a *sárgaságos* beteggel itatják.

19. *Anthriscus sylvestris* (L.) Hoffm., *menyország-lajtorja*. A levélből készült főzettel *vakütést* (zúzódást) borogatnak. Nyílt sebre veszélyesnek tartják.